QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)
PEDAGOGIKA
PEDAGOGY
https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.036

MADANIY MEROSNING GEOGRAFIK MAZMUNI VA TARBIYAVIY IMKONIYATLARI

Xabibullayeva Muxabbatxon Nu’monjonovna
Andijon davlat universiteti, O‘zbekiston
Andijan State University, Uzbekistan

Annotatsiya. Maqolada tarixiy obidalar, madaniy landshaftlar, an’anaviy xo‘jalik va mahalliy bilimlarning geografiya ta’limidagi mazmuni hamda tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot xalqaro hujjatlar, geografiya ta’limi va meros pedagogikasiga oid ilmiy adabiyotlarni maqsadli tanlash, qiyosiy talqin qilish va didaktik loyihalashga asoslangan. Madaniy merosni geografik o‘rganish uchun joylashuv, tabiiy sharoit, xo‘jalik aloqalari, tarixiy o‘zgarish va jamoa xotirasini birgalikda hisobga oluvchi yondashuv taklif etiladi. Natija sifatida meros yo‘nalishlari, geografik topshiriqlar va tarbiyaviy maqsadlarni bog‘lovchi jadval, o‘quv faoliyatining besh bosqichi hamda baholash mezonlari ishlab chiqildi. Marg‘ilon hunarmandchiligi bo‘yicha ochiq ma’lumotlar asosida namunaviy dars loyihasi berildi. Maqolada milliy qadriyatlarga hurmatni geografik dalillarni tekshirish, madaniy xilma-xillikni anglash va merosni asrashga oid asoslangan qarorlar bilan bog‘lash zarurligi asoslanadi. Taklif etilgan yechimlar nazariy va metodik xususiyatga ega bo‘lib, ularning samaradorligi keyingi empirik tadqiqotda tekshirilishi lozim.

Kalit so‘zlar. madaniy meros, geografiya ta’limi, tarixiy obida, madaniy landshaft, an’anaviy xo‘jalik, mahalliy bilimlar, milliy qadriyatlar, tarbiya, o‘lkashunoslik, ekologik mas’uliyat.

Аннотация. В статье анализируются содержание и воспитательные возможности исторических памятников, культурных ландшафтов, традиционного хозяйства и местных знаний в географическом образовании. Исследование основано на целенаправленном отборе международных документов и научной литературы, сравнительной интерпретации и дидактическом проектировании. Предлагается изучать наследие через взаимосвязь местоположения, природных условий, хозяйственных связей, исторических изменений и памяти местного сообщества. Разработаны таблица соответствий между видами наследия, географическими заданиями и воспитательными целями, пять этапов учебной деятельности и критерии оценивания. На основе открытых материалов о ремесленничестве Маргилана представлен пример учебного проекта. Обосновывается необходимость сочетать уважение к национальным ценностям с проверкой географических данных, пониманием культурного разнообразия и

аргументированными решениями по сохранению наследия. Предложенные решения имеют теоретико-методический характер; их эффективность требует последующей эмпирической проверки.

Ключевые слова. культурное наследие, географическое образование, исторический памятник, культурный ландшафт, традиционное хозяйство, местные знания, национальные ценности, воспитание, краеведение, экологическая ответственность.

Abstract. The article examines the geographical content and educational potential of historic monuments, cultural landscapes, traditional livelihoods and local knowledge. It draws on a purposive review of international documents and scholarly literature, comparative interpretation and instructional design. The proposed approach relates heritage to location, environmental conditions, economic connections, historical change and community memory. Its outputs comprise a matrix linking heritage categories to geographical tasks and educational aims, a five-stage learning sequence and assessment criteria. Publicly available information on craftsmanship in Margilan is used to illustrate a proposed learning project. The analysis argues for connecting respect for national values with the verification of geographical evidence, recognition of cultural diversity and reasoned decisions about heritage conservation. The contribution is theoretical and methodological. The proposed activities and assessment criteria have not been empirically validated and require subsequent classroom research.

Keywords. cultural heritage, geography education, historic monuments, cultural landscape, traditional livelihoods, local knowledge, national values, values education, local studies, environmental responsibility.

KIRISH. Geografiya ta’limida madaniy merosni o‘rganish o‘quvchining muayyan joy haqidagi bilimini shu joyga munosabati bilan bog‘lash imkonini beradi. Tarixiy bino, sug‘oriladigan voha, hunarmandchilik markazi yoki mahalliy dehqonchilik tajribasi turli tabiiy va ijtimoiy jarayonlar tutashgan o‘quv materiali sifatida qaralishi mumkin. Xalqaro geografiya ittifoqining 2016-yilgi xartiyasida geografiyaning mahalliy miqyosdan global miqyosgacha inson faoliyati va muhit o‘rtasidagi aloqalarni o‘rganishi, xarita, dala tadqiqoti hamda geografik axborot tizimlaridan foydalanishi ta’kidlangan [1, 4–5-b.]. Shu nuqtayi nazardan, merosni darsga kiritish fanning makoniy tahlil vazifalari bilan bog‘lanishi kerak.

Merosning ta’lim va tarbiyaga aloqasi xalqaro hujjatlarda ham aks etadi. UNESCOning 1972-yilgi Konvensiyasi 27-moddasida ta’lim va axborot dasturlari orqali madaniy va tabiiy merosga hurmatni kuchaytirish vazifasi belgilangan [2, 27-modda]. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risidagi 2003-yilgi Konvensiyada esa bilim va ko‘nikmalarni formal hamda noformal ta’lim orqali uzatish muhofazaning tarkibiy qismi sifatida ko‘rsatilgan [3, 2-modda, 3-band]. Bu yondashuvlar geografiya darsining bilim berish va qadriyatlarga munosabatni rivojlantirish vazifalarini bir mavzu doirasida bog‘lashga asos bo‘ladi.

Mazkur maqolada qo‘yilayotgan metodik muammo meros obyektini geografik savol, dalil va o‘quvchi faoliyati bilan qanday bog‘lashdan iborat. Obidaning nomi va bunyod etilgan davrini bilish bilan uning joylashuvi, tabiiy resurslarga aloqasi yoki atrofidagi hududning

o‘zgarishini tushuntirish turli darajadagi o‘quv natijalaridir. Tarbiyaviy maqsad ham merosni qadrlash haqidagi umumiy bayon bilan cheklanmay, o‘quvchining dalilga munosabati, mahalliy jamoaga hurmati va muhofaza masalasidagi qarorida ifodalanishi lozim.

Tadqiqotning maqsadi tarixiy obidalar, madaniy landshaftlar, an’anaviy xo‘jalik va mahalliy bilimlarning geografik mazmunini ochib berish hamda ularni tarbiyaviy maqsadlar bilan bog‘laydigan metodik yechim ishlab chiqishdir. Asosiy tadqiqot savoli quyidagicha qo‘yildi: meros haqidagi axborot qanday topshiriqlar va baholash mezonlari orqali geografik tushunish hamda mas’uliyatli munosabatga aylantirilishi mumkin? Maqolaning metodik hissasi merosning to‘rt yo‘nalishini yagona tahlil tizimiga kiritish, o‘quv faoliyati bosqichlarini belgilash va tekshiriladigan o‘quv natijalarini ajratishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Geografiya ta’limi bo‘yicha R. Gerber tahriridagi xalqaro qo‘llanmada tegishli bilim, ko‘nikma va qadriyatlar, madaniyatlar hamda geografiyaning mahalliy jamoa bilan aloqasi alohida mavzular sifatida ajratilgan [4]. D. Lambert, M. Solem va S. Tani geografik ta’limni inson imkoniyatlarini rivojlantirish nuqtayi nazaridan talqin qilib, o‘qituvchining o‘quv dasturi mazmunini shakllantirishdagi faol roliga e’tibor qaratadi [5]. Mazkur maqolada ushbu yondashuv meros materialini geografik savollar va tushunchalar asosida tanlash uchun nazariy tayanch sifatida qabul qilinadi.

Mahalliy pedagogik adabiyotlar doirasida O. Musurmonovaning ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasiga, M. Quronovning milliy tarbiyaga bag‘ishlangan ishlari mavzuning milliy pedagogik kontekstini belgilaydi [6; 7]. Ushbu umumiy yo‘nalishni geografiya ta’limiga tatbiq etishda qadriyatlarning muayyan hudud, aholi faoliyati va tabiiy sharoit bilan aloqasini ochib berish talab etiladi. Shu sababli mazkur maqolada tarbiyaviy mazmun geografik tahlil bilan bog‘liq holda loyihalashtiriladi.

J. M. Cuenca-López va hammualliflarning tadqiqotida meros ta’limi identiklik va fuqarolik bilan bog‘langan fanlararo yo‘nalish sifatida ko‘riladi. Mualliflar o‘rgangan o‘qituvchilar va darsliklar misolida merosni estetik hamda tarixiy tavsiflashga moyillik va an’anaviy metodik strategiyalar bilan bog‘liq cheklovlarni qayd etadi [8]. T. Riveiro-Rodríguez va hammualliflar Galisiyadagi maktab amaliyotini tahlil qilib, joyga asoslangan ta’lim va meros ta’limi bo‘yicha maxsus tayyorgarlik yetishmasligi yaxlit yondashuvni susaytirishi mumkinligini ko‘rsatadi [9]. Bu natijalar boshqa ta’lim muhitiga avtomatik ko‘chirilmaydi, ammo darsni loyihalashda o‘qituvchi tayyorgarligi va topshiriq mazmunini birgalikda ko‘rish zarurligini anglatadi.

O. Fontal, V. B. Arias va B. Arias merosni o‘rganishda bilish, tushunish, hurmat qilish, qadrlash, g‘amxo‘rlik qilish, bahramand bo‘lish va boshqalarga yetkazish o‘rtasidagi aloqalarni empirik model orqali tekshirgan [10, 1–2-b.]. Ushbu ish meros haqidagi bilim va unga munosabatni alohida, o‘zaro bog‘liq natijalar sifatida ko‘rish uchun muhimdir. Mazkur maqolada taklif qilinayotgan besh bosqichli dars faoliyati esa geografik vazifalarga mos metodik loyihadir; uning samaradorligi Fontal va hammualliflar modelining natijalari bilan tasdiqlangan deb qaralmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot nazariy va metodik tahlilga asoslanadi. Manbalar uch mezon bo‘yicha maqsadli tanlandi: madaniy merosning moddiy yoki nomoddiy mazmunini yoritishi; geografiya ta’limi, qadriyatlar tarbiyasi yoxud o‘quv natijalarini baholashga aloqadorligi; bibliografik ma’lumotlari rasmiy tashkilot, nashriyot, ilmiy jurnal yoki universitet katalogida aniqlanishi. Xalqaro hujjatlar tushunchalarni chegaralash uchun, ilmiy tadqiqotlar pedagogik yondashuvlarni qiyoslash uchun, O‘zbekistonga doir ochiq material esa namunaviy topshiriqni mazmun bilan ta’minlash uchun ishlatildi.

Tahlil birligi sifatida manbalardagi ta’riflar, o‘quv maqsadlari, faoliyat turlari va baholash yondashuvlari olindi. Ular makoniy joylashuv, tabiat va jamiyat aloqasi, tarixiy o‘zgarish hamda qadriyatga munosabat yo‘nalishlarida qiyoslandi. Qiyoslash asosida merosning to‘rt yo‘nalishi bo‘yicha geografik mazmun ajratildi va mazmunni o‘quv topshirig‘i bilan bog‘lovchi jadval tuzildi. Keyingi bosqichda faoliyat ketma-ketligi va baholash mezonlari loyihalashtirildi. Bu maqsadli adabiyotlar tahlili bo‘lib, barcha mavjud nashrlarni qamrab oluvchi tizimli sharh sifatida taqdim etilmaydi.

Tadqiqot doirasida maktab eksperimenti, so‘rov yoki o‘quvchilarning natijalarini statistik o‘lchash bajarilmadi. Shu sababli natijalar tushunchaviy umumlashtirishlar va amaliyotda tekshirishga mo‘ljallangan metodik takliflardan iborat. Manbalardan mazmunan olingan fikrlar raqamlangan havolalar bilan, bevosita tarjima qilingan qisqa iqtiboslar esa qo‘shtirnoq va tegishli modda ko‘rsatkichi bilan berildi.

Natijalar va muhokama

Madaniy merosni geografik o‘rganishning mazmuni

UNESCOning 1972-yilgi Konvensiyasi 1-moddasida ayrim meros joylari “tabiat va insonning birgalikdagi ijod mahsullari” sifatida ta’riflanadi [2, 1-modda; muallif tarjimasi]. Bu ifoda merosning geografik talqini uchun boshlang‘ich asos beradi. Geografik tahlilda obyektning o‘zi bilan birga uning atrof-muhiti, resurslardan foydalanish tarixi, aholi aloqalari va makondagi o‘zgarishlar ko‘rib chiqiladi. Masalan, tarixiy inshoot bo‘yicha topshiriq uning qurilish sanasidan tashqari, suv manbasi yoki harakat yo‘llariga nisbatan joylashuvini o‘rganishga yo‘naltirilishi mumkin.

Nomoddiy merosning geografiyaga aloqasi ham bevositadir. 2003-yilgi Konvensiyada uning yo‘nalishlaridan biri “tabiat va koinotga oid bilimlar va amaliyotlar” deb belgilangan [3, 2-modda, 2(d)-band; muallif tarjimasi]. Demak, geografiya ta’limida meros doirasiga fasllarni kuzatish, suv taqsimoti tajribasi, yer va o‘simliklardan foydalanish haqidagi mahalliy bilimlarni ham o‘quv materiali sifatida kiritish mumkin. Bunda muayyan bilim yoki amaliyotning meros sifatida e’tirof etilishi bilan uning tabiiy jarayonlar haqidagi tushuntirishining ilmiy aniqligi alohida tekshiriladi.

Maqolada madaniy merosning geografik mazmuni uning qayerda joylashgani, qanday tabiiy va ijtimoiy aloqalarda shakllangani, vaqt davomida qanday o‘zgargani hamda mahalliy jamoa uchun qanday ma’no kasb etishini tushuntiruvchi bilimlar majmui sifatida talqin qilinadi. Ushbu talqinda tabiiy sharoit inson faoliyatini bir yoqlama belgilovchi sabab deb

olinmaydi. Bir xil tabiiy imkoniyatlardan turli davr va jamoalarda turlicha foydalanilishi mumkinligi ham tahlilning tarkibiy qismidir.

1-jadval

Madaniy meros yo‘nalishlarini geografik topshiriqlar va tarbiyaviy maqsadlar bilan bog‘lash

Meros yo‘nalishi	Geografik tahlil	O‘quv topshirig‘i	Tarbiyaviy maqsad
Tarixiy obidalar	Joylashuv, suv va yo‘llarga aloqadorlik, atrof hududning o‘zgarishi	Tarixiy va hozirgi manbalarni qiyoslab, izohlangan xarita tuzish	Tarixiy xotiraga hurmat va muhofaza qarorini asoslash
Madaniy landshaftlar	Yer va suvdan foydalanish, aholi manzilgohi va landshaft aloqalari	Landshaft tarkibini sxemada ko‘rsatish va o‘zgarishlarni tushuntirish	Hududga mas’uliyatli munosabat va ekologik oqibatlarni hisobga olish
An’anaviy xo‘jalik	Xomashyo, mehnat, resurs sarfi va mahsulot tarqalishi	Mahsulotning kelib chiqishi va aloqalari haqida dalillar yig‘ish	Mehnatni qadrlash va resurslardan foydalanishni baholash
Mahalliy bilimlar	Mavsumiy tajriba, toponim, jamoa xotirasi va joyga mansublik	Suhbat ma’lumotini qayd etish va mustaqil manba bilan qiyoslash	Bilim egalariga hurmat va axborotga tanqidiy munosabat

Manba: muallifning metodik ishlanmasi. Mazmuniy tayanchlar: [1; 3; 11].

Jadvaldagi tarbiyaviy natijalar muayyan faoliyat uchun mo‘ljal hisoblanadi. Masalan, o‘quvchining obida atrofidagi o‘zgarishni xaritada ko‘rsatishi bilim va tahlil dalili bo‘lsa, uni asrash taklifini boshqa manfaatlar bilan solishtirib asoslay olishi mas’uliyatli munosabatning kuzatiladigan ko‘rinishidir. Bitta topshiriq o‘quvchining umumiy axloqiy sifatlari haqida yakuniy hukm chiqarish uchun yetarli emas.

Tarixiy obidalarning hududiy aloqalari

Tarixiy obida bilan ishlashda o‘quvchiga obyektning xaritadagi o‘rnini aniqlash, atrofidagi relyef va suv tarmog‘ini tavsiflash, yaqin aholi manzilgohlari hamda harakat yo‘llari bilan aloqasini ko‘rsatish topshiriladi. Tarixiy xarita yoki ishonchli tavsif mavjud bo‘lsa, ular hozirgi holat bilan qiyoslanadi. Bunday topshiriq kuzatilgan fakt bilan tarixiy sabab haqidagi taxminni farqlashni talab qiladi: yo‘lga yaqinlikning o‘zi obyekt aynan savdo tufayli qurilganini isbotlamaydi. Sabab haqidagi xulosa qo‘shimcha tarixiy dalil bilan asoslanishi kerak.

Obida haqidagi geografik ma’lumot tarbiyaviy muhokamaga uning muhofazasi masalasi orqali ulanadi. O‘quvchi tashrif buyuruvchilar, mahalliy aholi va obyektni saqlovchi mutaxassislarning ehtiyojlarini qiyoslab, hududdan foydalanish bo‘yicha taklif ishlab chiqishi mumkin. Taklifda nimani saqlash, qaysi faoliyatga imkon yaratish va ehtimoliy oqibatlarni qanday kuzatish ko‘rsatiladi. Shu tariqa tarixiy xotiraga hurmat amaliy qarorning asosiga aylanadi, uning dalillarga mosligi esa sinf muhokamasida tekshiriladi.

Madaniy landshaft va an’anaviy xo‘jalik

ICOMOS–IFLAning qishloq landshaftlariga oid tamoyillarida bunday landshaftlar inson va tabiat o‘zaro ta’sirida shakllanadigan, moddiy tuzilma bilan birga mahalliy bilim, an’ana va jamoaning joyga mansublik hissini ham o‘z ichiga oladigan tirik tizimlar sifatida talqin etiladi [11, 2–4-b.]. Mazkur qarash bog‘, sug‘orish tarmog‘i, ekin maydoni, yaylov va qishloq manzilgohini o‘zaro aloqada o‘rganishga asos beradi. Geografik topshiriqda ularning joylashuvi, vazifasi va aloqalari xarita yoki sxemada ifodalanadi.

An’anaviy xo‘jalikni tahlil qilish uchun o‘quvchi ma’lum bir mahsulotning xomashyo manbasi, mehnat jarayoni, suv va energiyaga ehtiyoji, tayyor mahsulotning tarqalishi haqidagi savollarni tuzadi. Ma’lumot mavjud bo‘lmagan bo‘g‘inlar ham qayd qilinadi. Bu yondashuv mahalliy hunar yoki dehqonchilikni iqtisodiy geografiya bilan bog‘laydi va mahsulot ortidagi mehnatni ko‘rinadigan qiladi. Mehnatga hurmat mahsulotning bezagiga berilgan baho bilan birga, uni tayyorlash uchun zarur bilim va mehnat taqsimotini tushunish orqali rivojlantirilishi mumkin.

An’anaviy usulning uzoq vaqt qo‘llanganligi uning hozirgi sharoitda ekologik jihatdan maqbul ekanini o‘z-o‘zidan tasdiqlamaydi. Masalan, sug‘orish tajribasi o‘rganilganda suvdan foydalanish samarasi, yer holati va foydalanuvchilar ehtiyoji haqidagi ma’lumot ham talab etiladi. Darsning vazifasi o‘quvchini merosni asrashga doir qarorning shartlari va oqibatlarini tekshirishga o‘rgatishdir. An’anani davom ettirish, unga o‘zgartirish kiritish yoki ayrim amaliyotni qayta ko‘rib chiqish variantlari dalillar asosida muhokama qilinadi.

Mahalliy bilimlar va dalil bilan ishlash

Mahalliy bilimlar bilan ishlashda suhbat, og‘zaki tarix, joy nomlari va jamoa xotirasi muhim axborot manbai bo‘lishi mumkin. O‘quvchi suhbatdoshning roziligi bilan ma’lumotning qachon, kim tomonidan va qanday tajribaga tayanib aytilganini qayd etadi. Keyin uni xarita, kuzatuv, arxiv ma’lumoti yoki boshqa mustaqil manba bilan qiyoslaydi. Toponimning xalq orasidagi talqini bilan uning hujjat bilan tasdiqlangan etimologiyasi farqlanadi; tasdiqlanmagan izoh esa taxmin sifatida belgilanadi.

U. Carlsson va S. H. Culver tahriridagi to‘plam media va axborot savodxonligini madaniyatlararo muloqot bilan bog‘laydi [12]. Mazkur yo‘nalishdan kelib chiqib, meros mavzusidagi raqamli material uchun manbaning muallifi, sanasi, tasvirning olingan joyi va matnning maqsadini tekshirish topshirig‘i taklif etiladi. Sayyohlik reklamasi, shaxsiy xotira va ilmiy tavsif turli maqsadda yaratilishini anglash o‘quvchiga ular orasidagi tafovutni tushuntirishga yordam berishi mumkin. Ushbu tatbiq maqolaning metodik taklifidir.

Tarbiyaviy imkoniyatlarni o‘quv faoliyatiga aylantirish

Merosning tarbiyaviy imkoniyati o‘quvchi uchun uning ma’nosini anglash va o‘z faoliyatiga bog‘lash orqali ochiladi. Mahalliy obyektga mansublik hissi boshqa jamoalar merosiga hurmat bilan uyg‘unlashtiriladi. O‘quvchilarga bir landshaft yoki obida turli kishilar uchun turlicha ma’no kasb etishi mumkinligi haqida savol beriladi. Shu muhokamada fikr bildirish huquqi, dalil keltirish va boshqalarning tajribasini tinglash dars faoliyatining kuzatiladigan talablari sifatida belgilanadi.

UNESCOning World Heritage in Young Hands qo‘llanmasida fanlararo ishlash, ma’lumot yig‘ish va tahlil qilish, rolli mashqlar hamda oldindan rejalashtirilgan ekskursiyalarga e’tibor qaratiladi [13]. Shu tayanchlar va yuqoridagi tahlil asosida geografiya darsi uchun besh bosqich taklif etiladi. Birinchi bosqichda merosga oid geografik muammo qo‘yiladi. Ikkinchi bosqichda xarita, matn, tasvir va zarur hollarda kuzatuv yoki suhbat orqali dalil yig‘iladi. Uchinchi bosqichda joylashuv va aloqalar tushuntiriladi. To‘rtinchi bosqichda merosning qadri, manfaatlar va foydalanish variantlari muhokama qilinadi. Beshinchi bosqichda asoslangan taklif taqdim etilib, o‘quvchi o‘z xulosasining ishonchliligini baholaydi.

Har bir bosqichda mahsulot va uning sifati oldindan aniqlashtiriladi: savolning geografik aniqligi, manbalar qaydi, izohlangan xarita, muqobil qarorlarning qiyosi va dalillangan yakuniy tavsiya. Bosqichlar qat’iy chiziqli tartibda bajarilishi shart emas. Masalan, muhokamada aniqlangan qarama-qarshilik qo‘shimcha dalil yig‘ishga qaytishni talab qilishi mumkin. UNESCOning barqaror rivojlanish ta’limi bo‘yicha yo‘l xaritasida yoshlar, pedagoglar salohiyati va mahalliy darajadagi faoliyatga berilgan e’tibor bunday loyihani maktab hamda mahalliy jamoa hamkorligida ko‘rish uchun qo‘shimcha asos beradi [14].

Marg‘ilon hunarmandchiligi asosida namunaviy topshiriq

UNESCOning 2024-yilgi xabarida Marg‘ilonda an’anaviy hunarmandchilik, dizayn va tadbirkorlik bo‘yicha tashkil etilgan mashg‘ulotlar tasvirlangan. Unda tarixiy rivojlanish va zamonaviy tendensiyalarga oid nazariy mashg‘ulotlar amaliy faoliyat bilan birlashtirilgani qayd etiladi [15]. Ushbu ochiq material maktabdagi tajriba natijasi sifatida olinmaydi; u meros, mehnat va iqtisodiy faoliyat aloqasini geografik savollarga aylantirish uchun mazmuniy misoldir.

Namunaviy loyiha savoli quyidagicha: Marg‘ilondagi hunarmandchilik faoliyatini tushuntirish uchun joylashuv, xomashyo, malaka va bozor haqidagi qanday ma’lumot kerak? O‘quvchilar shaharni xaritada belgilab, ishonchli ochiq manbalardan ma’lumot yig‘adi. Bitta guruh kasbiy bilimlarning uzatilishi, ikkinchisi xomashyo va mahsulot aloqalari, uchinchisi tashrif va savdo yo‘nalishlari bo‘yicha savollar tuzadi. Manbalarda tasdiqlanmagan xomashyo kelib chiqishi yoki yetkazib berish yo‘li xaritada aniq fakt sifatida ko‘rsatilmaydi.

Loyihaning yakuniy mahsuloti izohlangan xarita va hunarmandchilik merosini o‘rganish hamda asrashga doir qisqa tavsiya bo‘lishi mumkin. Har bir guruh qaysi ma’lumotni tasdiqlagani, nimani taxmin qilgani va yana qanday dalil zarurligini ochiq ko‘rsatadi. Tavsiyani baholashda mehnat va bilim egalariga hurmat, iqtisodiy imkoniyatlarni hisobga olish hamda xulosaning manbalarga mosligi birgalikda ko‘riladi. Bu loyiha amalda bajarilgan ish haqidagi hisobot emas, keyingi dars amaliyoti uchun taklif etilgan namunadir.

O‘quv natijalarini baholash mezonlari

Baholashda geografik bilim bilan merosga munosabatni bir ko‘rsatkichga birlashtirib yubormaslik kerak. F. C. Leeming, W. O. Dwyer va B. A. Bracken ishlab chiqqan ekologik munosabat va bilim shkalasida ushbu ikki yo‘nalish alohida subshkalalar orqali o‘lchangan [16, 22–23-b.]. Bu farqlashdan kelib chiqib, mazkur maqolada geografik tushunish, dalil bilan ishlash, qadriyatlarga munosabat va amaliy qarorni baholash mezonlari ajratildi. Taklif

etilayotgan mezonlar CHEAKS shkalasining tarjimasi yoki validatsiya qilingan moslashtirilgan shakli emas.

2-jadval

Merosga oid geografik topshiriqlar natijasini baholash uchun taklif etilayotgan mezonlar

Mezon	Kuzatiladigan ko‘rsatkich	Dalil turi
Geografik tushunish	Joylashuv va tabiiy yoki ijtimoiy aloqani asosli tushuntiradi	Izohlangan xarita, sxema va yozma izoh
Dalil bilan ishlash	Manbani ko‘rsatadi, fakt va taxminni farqlaydi, cheklovni qayd etadi	Manbalar qaydi va qiyosiy tahlil
Qadriyatlarga munosabat	Merosning jamoa uchun ma’nosini tushuntiradi va boshqa qarashni hurmat bilan muhokama qiladi	Muhokama yozuvi va individual refleksiya
Amaliy qaror	Asrash yoki foydalanish variantlarini oqibatlari bilan qiyoslab tavsiya beradi	Asoslangan taklif va uning og‘zaki himoyasi

Manba: muallif taklifi. Ushbu mezonlar asosidagi baholash vositasi alohida sinovdan o‘tkazilishi lozim.

Topshiriq bajarilishining boshlang‘ich darajasida o‘quvchi obyektni nomlaydi va berilgan axborotni qayta bayon qiladi. Rivojlanayotgan darajada u joylashuv va aloqalarni kamida bitta tekshiriladigan dalil bilan tushuntiradi. Mustaqil darajada muqobil izoh yoki qarorni qiyoslaydi, manba cheklovini ko‘rsatadi va tavsiyasini asoslaydi. Bu darajalar muayyan topshiriqdagi faoliyatni tavsiflash uchun taklif etiladi. Ular o‘quvchini axloqiy jihatdan tasniflash yoki uning vatanparvarligini ball bilan o‘lchash uchun ishlatilmaydi.

O‘qituvchi xarita va yozma izohni, muhokamadagi asoslashni hamda qisqa refleksiyani birgalikda ko‘rib chiqishi mumkin. Guruh mahsuloti bilan individual tushunish farqlanishi uchun har bir o‘quvchi o‘z xulosasi va unga tayanch bo‘lgan manbani tushuntiradi. Natijani baholashda o‘qituvchi bilan bir xil fikr bildirishga emas, dalilning aniqligi, fikrning asoslanganligi va boshqalarga hurmat bilan munosabat ko‘rsatishga e’tibor beriladi.

Yondashuvning qo‘llanish chegaralari

Taklif etilgan yondashuvning birinchi chegarasi manbalar tanloviga bog‘liq: xalqaro hujjatlar umumiy mazmuniy asos bersa-da, boshqa mamlakatlardagi tadqiqot natijalari O‘zbekiston maktablaridagi ta’sirni bevosita tasdiqlamaydi. Ikkinchi chegara mahalliy axborotning mavjudligi va sifatidir. Og‘zaki ma’lumotni tekshirish, tarixiy xaritalarning sanasi va masshtabini hisobga olish hamda raqamli tasvirning joyini aniqlash uchun o‘qituvchining tegishli tayyorgarligi zarur. Dala tashrifi imkoniyati bo‘lmaganda hujjat, xarita va tekshirilgan tasvirga asoslangan sinf topshirig‘i tanlanishi mumkin.

Uchinchi chegara tarbiyaviy natijalarni aniqlashga taalluqli. Bir martalik darsdan keyingi ijobiy fikr barqaror mas’uliyatli xatti-harakatning isboti bo‘la olmaydi. Keyingi tadqiqotda oldindan va keyin bajariladigan qiyoslanadigan topshiriqlar, bir necha baholovchi o‘rtasidagi muvofiqlik va vaqt o‘tgach takroriy baholash ko‘zda tutilishi lozim. Maktablar sharoiti, o‘quvchilarning avvalgi bilimlari va o‘qituvchi tayyorgarligi hisobga olingandagina modelning qaysi shartlarda ishlashi haqida empirik xulosa chiqarish mumkin.

Xulosa.

Madaniy merosni geografiya ta’limida o‘rganishning mazmuni tarixiy obida, landshaft, xo‘jalik va mahalliy bilimlarning hududiy aloqalarini tushuntirishdan iborat. Obyektning joylashuvi, tabiiy sharoit, ijtimoiy faoliyat, vaqt davomida o‘zgarish va jamoa xotirasini birgalikda tahlil qilish meros mavzusini geografik tushunchalar bilan bog‘lash imkonini beradi.

Merosning tarbiyaviy imkoniyatlari milliy qadriyatlarga hurmat, mehnatni qadrlash, madaniy xilma-xillikni anglash va ekologik mas’uliyat yo‘nalishlarida ochiladi. Ushbu imkoniyatlarni darsda amalga oshirish uchun muayyan geografik savol, tekshiriladigan dalil, muqobil qarorlar muhokamasi va o‘quvchining mustaqil asoslashiga sharoit yaratilishi kerak. Tarbiyaviy mazmunning o‘quv faoliyatiga shu tarzda bog‘lanishi umumiy da’vatdan kuzatiladigan natijaga o‘tishni ko‘zda tutadi.

Maqolada merosning to‘rt yo‘nalishini geografik topshiriq va tarbiyaviy maqsad bilan bog‘lovchi jadval, besh bosqichli o‘quv faoliyati hamda to‘rtta baholash mezoni taklif etildi. Ularni qo‘llashda mahalliy materialning ishonchliligi, o‘quvchilarning tayyorgarligi va maktab imkoniyatlari hisobga olinadi. Mazkur yechimlarning amaliy samaradorligi keyingi empirik tekshiruv orqali aniqlanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] International Geographical Union Commission on Geographical Education. International Charter on Geographical Education. — IGU–CGE, 2016. URL: https://www.igu-cge.org/wp-content/uploads/2019/03/IGU_2016_eng_ver25Feb2019.pdf (murojaat sanasi: 18.10.2026).

[2] UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. — Paris, 16 November 1972. — Articles 1, 27. URL: https://whc.unesco.org/en/conventiontext/ (murojaat sanasi: 18.10.2026).

[3] UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. — Paris, 17 October 2003. — Article 2. URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-safeguarding-intangible-cultural-heritage (murojaat sanasi: 18.10.2026).

[4] Gerber R. (ed.). International Handbook on Geographical Education. — Dordrecht: Springer, 2003. — XVIII, 348 p. DOI: 10.1007/978-94-017-1942-1.

[5] Lambert D., Solem M., Tani S. Achieving Human Potential Through Geography Education: A Capabilities Approach to Curriculum Making in Schools // Annals of the Association of American Geographers. — 2015. — Vol. 105, no. 4. — P. 723–735. DOI: 10.1080/00045608.2015.1022128.

[6] Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1996. — 192 b.

[7] Quronov M. Milliy tarbiya. — Toshkent: Ma’naviyat, 2007. — 240 b.

[8] Cuenca-López J. M., Estepa-Giménez J., Martín Cáceres M. J. Heritage, Education, Identity and Citizenship. Teachers and Textbooks in Compulsory Education // Revista de Educación. — 2017. — No. 375. — P. 136–159. DOI: 10.4438/1988-592X-RE-2016-375-338.

[9] Riveiro-Rodríguez T., Domínguez-Almansa A., López Facal R., Izquierdo Rus T. Place-Based Education and Heritage Education in in-service teacher training: research on teaching practices in secondary schools in Galicia (NW Spain) // Humanities and Social Sciences Communications. — 2021. — Vol. 8. — Article 20. DOI: 10.1057/s41599-020-00689-3.

[10] Fontal O., Arias V. B., Arias B. A valid and reliable explanatory model of learning processes in heritage education // Heritage Science. — 2024. — Vol. 12. — Article 276. DOI: 10.1186/s40494-024-01372-5.

[11] ICOMOS–IFLA. Principles Concerning Rural Landscapes as Heritage. — Adopted by the 19th ICOMOS General Assembly, New Delhi, 15 December 2017. — 7 p. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2017_6-3-1_RuralLandscapesPrinciples_EN_adopted-15122017.pdf (murojaat sanasi: 18.10.2026).

[12] Carlsson U., Culver S. H. (eds.). Media and Information Literacy and Intercultural Dialogue. MILID Yearbook 2013. — Gothenburg: Nordicom, University of Gothenburg, 2013. — 416 p. URL: https://www.nordicom.gu.se/en/publications/media-and-information-literacy-and-intercultural-dialogue (murojaat sanasi: 18.10.2026).

[13] UNESCO. World Heritage in Young Hands: An Educational Resource Kit for Teachers. — 2nd ed. — Paris: UNESCO, 2002. URL: https://whc.unesco.org/en/educationkit/ (murojaat sanasi: 18.10.2026).

[14] UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. — Paris: UNESCO, 2020. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802 (murojaat sanasi: 18.10.2026).

[15] UNESCO. National training in traditional craftsmanship, design and entrepreneurships for safeguarding of intangible cultural heritage and development of creative industries in Uzbekistan. — 2 April 2024; updated 4 April 2024. URL: https://www.unesco.org/en/articles/national-training-traditional-craftsmanship-design-and-entrepreneurships-safeguarding-intangible (murojaat sanasi: 18.10.2026).

[16] Leeming F. C., Dwyer W. O., Bracken B. A. Children’s Environmental Attitude and Knowledge Scale: Construction and Validation // The Journal of Environmental Education. — 1995. — Vol. 26, no. 3. — P. 22–31. DOI: 10.1080/00958964.1995.9941442.